

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.565.2(438)

ПРАВОВА ПРИРОДА КОНСТИТУЦІЙНОГО ТРИБУНАЛУ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

Марчук М. І.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного
і міжнародного права факультету № 4
Харківського національного
університету внутрішніх справ

Анотація: у статті розкрито основні підходи щодо розуміння правової природи Конституційного Трибуналу Республіки Польща. Вказано на те, що усі вони опосередковують зв'язок Конституційного Трибуналу із судовою гілкою влади і процесом здійснення правосуддя. Досліджено аргументи на користь кожного підходу, визначено їх плюси і мінуси. Звернено увагу на сучасне розширення змісту судової влади. На підставі аналізу зроблено висновок про особливу правову природу Конституційного Трибуналу, що дозволило визнати його окремим сегментом судової влади у Республіки Польща. Зосереджено увагу на певну дуалістичність ролі Конституційного Трибуналу у світлі членства Польської Республіки у Європейському Союзі.

Ключові слова: державний владний механізм, судова влада, конституційна юстиція, правосуддя, конституційний контроль, правова природа.

Аннотация: в статье раскрыты основные подходы к пониманию правовой природы Конституционного Трибунала Республики Польша. Указано на то, что все они опосредствуют связь Конституционного Трибунала с судебной ветвью власти и процессом осуществления правосудия. Исследованы аргументы в пользу каждого подхода, определены их плюсы и минусы. Обращено внимание на современное расширение содержания судебной власти. На основании анализа сделан вывод об особой правовой природе Конституционного Трибунала, что позволило признать его отдельным сегментом судебной власти в Республики Польша. Сосредоточено на определенную дуалистичность роли Конституционного Трибунала в свете членства Польской Республики в Европейском Союзе.

Ключевые слова: государственный механизм осуществления власти, судебная власть, конституционная юстиция, правосудие, конституционный контроль, правовая природа.

Annotation: the article reveals the main approaches to the legal nature of the Constitutional Tribunal of the Republic of Poland. It is indicated that all of them, in one way or another, mediate the relationship of the Constitutional Tribunal with the judicial branch of power and the process of administering justice. The arguments in favor of each approach are studied, their pluses and minuses are determined. Attention is drawn to the current expansion of the judicial power. On the basis of the analysis carried out, it is concluded that the special legal nature of the Constitutional Tribunal, which allows it to be recognized as a separate segment of the judiciary in the Republic of Poland. Attention is also drawn to the duality of the role of the Constitutional Tribunal in the light of the membership of the Polish Republic in the European Union.

The article reveals the main approaches of the Constitutional Tribunal's of the Republic of Poland legal nature. It is indicated that all of these approaches have an indirectly connection between the Constitutional Tribunal and the judicial branch of power and the administer justice's process. The arguments of usefulness of every approach are studied, their advantages and disadvantages are determined. The attention is drawn to the current content of the judicial power. According to the carried out analysis, there is made a conclusion about the special legal nature of the Constitutional Tribunal, which allows to recognize the Constitutional Tribunal as a separate element of the judiciary in the Republic of Poland. Moreover, the author pays attention to the duality of the Constitutional Tribunal's role in the fact of Poland's membership in the European Union.

Key words: state power mechanism, judicial power, constitutional justice, justice, constitutional control, legal nature.

Постановка проблеми. Органи конституційного контролю займають особливе місце у структурі державної влади будь-якої сучасної європейської держави. Такий стан речей безпосередньо пов'язано із тією роллю, що її виконує окремий орган конституційної юстиції у механізмі захисту Основного закону, а також прав і свобод людини і громадянина. Разом із тим, питання про його особливу правову природу, та, зокрема, про можливість його віднесення саме до влади судової й досі залишається відкритим як в українській, так і зарубіжній конституційно-правовій доктрині. Заслугує уваги той факт, що цілковита більшість європейських країн відноситься до системи континентального (писаного) права, основним джерелом якого є закони та підзаконні нормативні акти, а судова практика має швидше похідний характер. Тому, загальні суди, як правозастосовчі органи правосуддя, не наділені повноваженнями здійснювати конституційний контроль.

Саме з огляду на такий стан речей, європейська система конституційного контролю передбачає заснування спеціальних судових або квазісудових органів конституційного контролю. До числа таких органів відносяться конституційні суди Болгарії, Угорщини, Словаччини, Чехії, Румунії, Німеччини, Італії, Іспанії тощо, а також Конституційний Трибунал Польщі, Конституційна Рада Франції тощо.

З огляду на євроінтеграційні прагнення України та потребу реформування національної системи правосуддя для українських правників питання з'ясування правової природи конституційного контролю у країнах Європейського Союзу набуває особливої практичної ваги, оскільки дозволяє визначитися із моделлю конституційного контролю, що найбільше підходить Україні та дозволить виправити недоліки існуючої національної системи конституційного правосуддя.

У зв'язку із цим вважаємо за доцільне звернутися до досвіду Республіки Польща, як держави розвиненої демократії, у якій питання конституційного контролю має давні традиції, успішного члена європейської спільноти, сусіда України та її давнього партнера, зокрема у сфері конституційної юстиції, що підтвердив 17-18 жовтня 2016 р. Голова Конституційного Суду України Юрій Баулін під час участі у Міжнародній конференції «Конституційний Суд як гарант конституційних цінностей», яка відбулася в місті Гданськ (Польща), з нагоди 30-ї річниці Конституційного Трибуналу Республіки Польща. Очільник КСУ пригадав, що у червні 2014 р. Голова Конституційного Трибуналу Республіки Польща Анжей Жеплінські та Голови КС Литви та Латвії за своєю ініціативою прибули до Києва для підтримки Конституційного Суду України, який знаходився в нелегкому стані. Він також підкреслив, що за цей час (30 років) КТ РП посів передові позиції у захисті загальноновизнаних європейських конституційних цінностей [1].

Ступінь наукової розробки проблеми. Окремі питання здійснення конституційного контролю у Республіці Польща знайшли своє відображення в працях таких вітчизняних вчених як Ю. Г. Барабаш, К. О. Закоморна, М.С. Кельман, В. О. Ріяка, А. О. Селіванов, Ю. М. Тодика, В. М. Шаповал, Л.П. Юзькова та ін.

На цей час практично єдиним комплексним дослідженням інституту конституційного контролю у Республіці Польща можна вважати монографічне дослідження І. І. Маринів «Конституційний контроль у Республіці Польща». Проте вказаний автор більшою мірою зосереджує увагу на питаннях еволюції цього інституту та проблемах його реалізації у сучасний період. У той же час питання правової природи Конституційного трибуналу, його місця в європейській конституційній системі й досі залишається мало дослідженими.

Серед польських дослідників проблеми конституційного контролю звертають на себе увагу праці таких фахівців з конституційного права, як Б. Банащак (B. Banaszak), К. Войтишек (K. Wojtyczek), К. Войтовіч (K. Wojtowicz), Л. Гарліцькі (L. Garlicki), М. Домагала (M. Domagala), М. Зубік (M. Zubik), З. Чешейко-Сохацькі (Z. Czeszejko-Sochacki), А. Фрацковяк (A. Frackowiak) та ін.

Мета статті полягає у дослідженні правової природи Конституційного Трибуналу Республіки Польща та з'ясуванні специфіки його місця в європейській конституційній системі.

Виклад основного матеріалу. У польській юридичній літературі міститься значна кількість вказівок на правову природу Конституційного Трибуналу. Так, іноді, він називається «негативним законодавцем» [2], «конституційним судом», «судом права» чи «охоронцем» або, навіть, «адвокатом Конституції» [3]. І, безперечно, всі ці назви, з погляду раціональності, містять значну частину правди. З іншого боку, вони створюють і багато непорозумінь. Тому, як справедливо зауважує М. Зубік, слід докладно придивлятися до таких визначень, оскільки іноді вони вказують на системну роль у державному механізмі, організацію або компетенцію Конституційного Трибуналу, що дозволяє нам зрозуміти його специфіку та відмінність від інших судових органів.

І. І. Маринів у своїй науковій праці доводить, що польська державно-правова доктрина передбачає три основні підходи щодо визначення правової природи Конституційного Трибуналу. Усі вони так чи інакше опосередковують зв'язок Конституційного Трибуналу із судовою гілкою влади і процесом здійснення правосуддя. Перший підхід полягає у тому, що Конституційний Трибунал узагалі не відноситься до органів судової влади, а його діяльність представляє собою особливу форму контролю. Другий підхід відносить Конституційний Трибунал до числа органів судової влади, однак не пов'язує його повноваження зі здійсненням правосуддя. І, нарешті, третій підхід полягає у тому, що Конституційний Трибунал є складовою частиною (органом) судової влади та, одночасно, органом здійснення правосуддя. Для з'ясування правової природи Конституційного Трибуналу необхідно проаналізувати кожен із вище вказаних підходів.

Так, прихильники першого підходу до розуміння правової сутності Конституційного Трибуналу зауважують, що його діяльність є специфічною, відмінною від діяльності інших органів судової влади, а тому і сам Конституційний Трибунал органом судової влади не є. До науковців, що підтримують цю точку зору слід, зокрема, віднести польських вчених Б. Банащак (B. Banaszak), А. Лопатку (A. Łopatka), Я. Тжинського (J. Trzcinski), М. В'яцека (M. Wiącek).

Зокрема Б. Банащак (B. Banaszak), відмічаючи певну подібність Конституційного Трибуналу і органів судової влади, одночасно зазначає, Конституційний Трибунал не здійснює функцію правосуддя, оскільки вона віднесена до сфери відання судів [4, с. 115], (про що також прямо говориться у ст. 175 Конституції Республіки Польща 1997 р.) [5]. Він також вказує на цілу низку особливостей, які відмежовують Конституційний Трибунал від простого суду: особливий порядок формування Конституційного Трибуналу; рішення Конституційного Трибуналу не підлягають скасуванню Верховним Судом; Конституційний Трибунал не пов'язаний з діяльністю Всепольської Суддівської Ради; до діяльності Конституційного Трибуналу не застосовується принцип, закріплений у ч. 1 ст. 176 Основного Закону Республіки Польща: «судочинство є щонайменше двоінстанційним» та ін.

Я. Тжинські зауважує, що віднесення Конституційного Трибуналу до судової влади існує тільки у зв'язку з неправильним уявленням про те, що кожен конституційний орган повинен бути обов'язково віднесений до однієї із трьох гілок влади. На його думку, діяльність Конституційного Трибуналу є особливою формою контролю (конституційним контролем), а оскільки контроль не є «правосуддям», то і орган, який його здійснює, не може бути

органом судової влади, через те що головною умовою віднесення до такої групи органів є власне здійснення правосуддя [6, с. 200].

М. Зубік (M. Zubik) зазначає, що конституційний суд за своєю правовою природою тісно вплетений у механізм (іноді поточного) керування державою, принаймні у сфері використання права як компонента управління справами громадськості. Його роль, що полягає у забезпеченні ієрархічної відповідності норм, включаючи примат Основного закону, не є самоціллю, а слугує для забезпечення довіри особи до держави через захист прав та свобод людини в межах існуючого режиму. А, як відомо, у сучасній демократичній державі основним регулятором суспільних відносин є право [3]. У цьому зв'язку варто згадати К. Дзялочи (K. Działochy), який зазначав що конституційні суперечки (суперечки про конституційність закону) завжди є певним чином суперечками політичними. Завданням конституційних судів є контроль за законністю політичних дій державних органів. Контроль, який здійснюють конституційні суди, обмежений вивченням конкретних дій держави на предмет їх відповідності Конституції і служить для здійснення державного управління на базі принципу конституціоналізму як основного постулату правової держави [7, с. 6].

Аналізуючи наукові підходи польських колег (прихильників винесення Конституційного Трибуналу поза межі судової гілки влади) ми схилиємося до думки про те, що конституційний контроль, здійснюваний Конституційним Трибуналом, є особливою формою контролю. У той же час, ми не підтримуємо позицію щодо неможливості віднесення органу конституційної юрисдикції до системи органів судової влади у зв'язку з наявністю у нього контрольних, а не правосудних повноважень. На нашу думку, один лише факт наявності у Конституційного Трибуналу контрольних повноважень не є достатньою підставою для його виключення зі структури судової гілки влади.

Дещо іншої точки зору про місце Конституційного Трибуналу у владному механізмі Республіки Польща притримуються послідовники другого підходу. Вони наполягають на віднесенні Конституційного Трибуналу до органів судової влади, але при цьому не наділяють його функцією здійснення правосуддя. В основу такого підходу покладено ст. 173 Конституції Республіки Польща 1997 р., відповідно до якої «Суди і Трибунали є владою, окремою і незалежною від інших влад». Як наслідок, судова влада включає два владні сегменти: суди і трибунали, однак тільки перший із них наділяється правом здійснювати правосуддя. Прибічниками цього підходу є Л. Гарлицькі (L. Garlicki), З. Чешейко-Сохацькі (Z. Czeszejko-Sochacki), В. Соколевич (W. Sokolewicz), М. Домагала (M. Domagała) та ін.

Зокрема, Л. Гарлицький зазначає, що згідно з ч. 2 ст. 10 Конституції, в якій йдеться про те, що «судову владу здійснюють суди і трибунали», Конституційний Трибунал слід розглядати як орган судової влади. В той же час, він підкреслює різницю між судами і трибуналами, яка полягає у системній підконтрольності Судів Верховному Суду або Вищому Адміністративному Суду, тоді як Конституційний та Державний Трибунали є їм непідконтрольними і тому мовби знаходяться поза судовою системою, утворюючи, таким чином, окремий сегмент судової влади. Як наслідок, Конституційний Трибунал є органом судової влади, хоча не є судом у розумінні ст. 175 Конституції, а діяльність Конституційного Трибуналу не може бути визначена як правосуддя, оскільки ця функція властива виключно судам загальної юрисдикції [8, с. 373].

Польський дослідник В. Соколевич зазначає, що Конституційний Трибунал не здійснює правосуддя, однак він є органом судової влади, оскільки її утворюють не тільки суди, які здійснюють правосуддя, а й трибунали, що виконують інші функції. Функція контролю, яку здійснює Конституційний Трибунал щодо конституційності тих чи інших норм права, є «доповненням до судового правосуддя», тому що цей орган діє на користь правосуддя, коректуючи право, яке інтерпретується і застосовується судами [9, с. 157].

У цей же час Людвіковська А. М. (Anna M. Ludwikowska) вважає, що конституційні суди з іншими судами об'єднує схожість організації, порядку судочинства та правового статусу суддів. Однак функції та завдання, що реалізуються вказаними судовими органами, поділяють їх на дві самостійні групи [10, с. 44].

Проте, мабуть вирішальним аргументом на користь другого підходу до розуміння правової природи Конституційного Трибуналу, є Рішення самого Конституційного Трибуналу Республіки Польща від 9 листопада 2005 року (sygn. Kp 2/05) у якому зазначено, що: «Виражений у ст. 10 принцип поділу влади (...) стосується перш за все збереження істотних атрибутів кожної з трьох влад. Таким атрибутом судової влади є, в її судовому сегменті, здійснення правосуддя (...). Якщо говорити про Конституційний Трибунал – його роль як частини судової влади виражається в компетенції із вирішення ієрархічної відповідності норм права» [11]. Більше того, сама Конституція, на нашу думку, переконливо відобразила поділ судової влади на два сегменти, закріпивши положення, що судову владу здійснюють суди і трибунали (ст. 10 Конституції Республіки Польща).

Аналіз вище вказаних точок зору щодо другого підходу до предмета дослідження дозволяє стверджувати логічність, ґрунтовність та правову вмотивованість визнання Конституційного Трибуналу «спеціальним судом», який хоч і належить до судової гілки влади, але формує в ній окремий структурний елемент не наділеним правом здійснювати правосуддя. На підставі цього цілком логічним вбачається висновок про те, що на сьогодні створення конституційних судів розширило традиційне поняття судової влади.

У зв'язку зі сказаним доцільно процитувати відомого польського вченого Л. Моравського (L. Morawski), який зазначає що: «...виникнення нових сегментів влади (національних банків чи різного роду контрольних органів) призвело до існування нового виміру, у якому все важче вести мову про традиційний поділ влади на три гілки. Статус Конституційного Трибуналу є яскравим прикладом вказаної проблеми, оскільки він є органом, який здійснює контроль, одночасно він організований і функціонує як суд та виконує низку функцій, які є сферою парламентської влади».

З огляду на свій устрій, спосіб дії та здійснювані функції Конституційний Трибунал, як і інші конституційні суди, є класичним прикладом гібридної інституції, яка жодним чином «не вміщується» в загальновизнану тріаду влад» [12, с. 63].

Третій підхід щодо досліджуваної тематики, як уже зазначалося, не тільки відносить Конституційний Трибунал до судової гілки влади, а й визнає деякі його повноваження проявом здійснення правосуддя [13, с. 94]. Так, деякі вчені дотримуються точки зору, що «у компетенції трибуналів можна спостерігати багато елементів правосуддя». До числа представників даного погляду слід віднести П. Сарнецького (P. Samecki), Д. Дудека (D. Dudek), Б. Налєжинські (B. Naleziński) та ін.

Спираючись на предметне визначення «правосуддя», яке дається у польських довідкових джерелах (правосуддя – це діяльність держави щодо вирішення правових конфліктів, що реалізується у процесуальній формі через незалежні суди) [14], вони вказують, що Конституційний Трибунал відноситься до судів особливого виду, – які вирішують спори про право (правові конфлікти), а отже, може бути віднесений до групи судових органів, наділених правом здійснювати правосуддя, незважаючи на те, що має право здійснювати й інші повноваження, які за своєю природою не є правосуддям.

У зв'язку із цим Б. Налєжинські зауважує, що коли для судів головною компетенцією є здійснення правосуддя, а побічний характер має інша компетенція, то для Конституційного Трибуналу таке співвідношення є зворотним, оскільки тільки деякий аспект його діяльності (поодинокі компетенції) підпадає під предметне визначення правосуддя (наприклад, вирішення спорів щодо діяльності політичних партій), інша ж компетенція (наприклад, вирішення питання про відповідність чинного законодавства Конституції) є подібною лише віддалено, оскільки не відповідає всім ознакам цієї дефініції (зокрема, відсутній принцип змагальності) [15, с. 409].

Сарнецькі П. (P. Samecki) також зауважує, що головною умовою віднесення Конституційного Трибуналу саме до судової влади є те, що він вирішує конституційно-правові питання і спори [16, с. 132].

У контексті досліджуваного питання ми пред'явимося до точки зору І. І. Маринів стосовно того, що вирішуючи питання про можливість здійснення Конституційним Трибуналом правосуддя, необхідно розрізняти такі поняття, як «вирішення спору» та «вирішення питання». Дійсно, правовий спір, повинен бути представлений сторонами та їх змагальністю, тобто відстоюванням різних інтересів (позицій) у нашому випадку в Конституційному Трибуналі, який виступає у ролі арбітра. Якщо ж розглядати таке повноваження Конституційного Трибуналу, як перевірка на відповідність Конституції закону, міжнародного договору чи правових приписів, виданих центральними державними органами (ч.ч. 1, 2, 3 ст. 188 Конституції), то беззаперечно, у такому випадку орган конституційної юрисдикції «вирішує питання», а не «спір» (відповідає акт чи ні). Розглядаючи таке повноваження Конституційного Трибуналу, як прийняття рішень про відповідність Конституції цілей чи діяльності політичних партій, вказаний орган також «вирішує питання» (відповідає діяльність чи ні) (ч. 4 ст. 188 Конституції).

Конституційний Трибунал «вирішує питання», а не «спір» і у випадку розгляду конституційної скарги (ч. 5 ст. 188 Конституції), оскільки предметом конституційної скарги в Польщі є не порушення органами державної влади конституційних прав особи, а визнання відповідності або невідповідності Конституції вказаного у скарзі нормативного акта, внаслідок чого Конституційний Трибунал вирішує питання про конституційність нормативного акта (тобто відповідає акт, який, на думку скаржника, порушує його права, Конституції чи ні), а не вирішує спір щодо порушення прав скаржника. Те ж саме стосується і такого повноваження Конституційного Трибуналу, як відповідь на правове питання (ст. 193 Конституції). Суд у процесі розгляду конкретної справи направляє правове питання до Конституційного Трибуналу, який приймає рішення про конституційність тієї чи іншої норми до винесення судового рішення тобто «вирішує питання» конституційності акта.

Поняття «вирішення спору», на нашу думку має місце в ситуації, коли Конституційний Трибунал вирішує спори щодо компетенції між центральними конституційними органами держави (ст. 189 Конституції), оскільки в цьому випадку правова ситуація представлена сторонами (два чи більше центральних конституційних органи держави), а сам принцип змагальності проявляється в оспорюванні діяльності чи бездіяльності один одного, оскільки кожен із них визнає (позитивні компетенційні спори) або ж не визнає (негативні компетенційні спори) за собою право вирішити одну і ту ж проблему або приймати рішення з одного і того ж питання.

Отже, із викладеного доходимо висновку, що з появою Конституційного Трибуналу в Республіці Польща відбувся поділ судової влади на два сегменти: судові органи, що входять до інстанційної системи на чолі з Верховним Судом, та «особливий суд» (Конституційний Трибунал), який у межах судової влади здійснює конституційний контроль (як особливий вид контролю), а також у частині вирішення спору щодо компетенції між центральними конституційними органами держави здійснює правосуддя (конституційне правосуддя), тобто приймає з ініціативи уповноважених на це органів як незалежний арбітр рішення у спірних правових ситуаціях, охороняючи тим самим право і Конституцію.

Наше дослідження правової природи Конституційного трибуналу також виявилось б неповним, як би у контексті досліджуваної тематики ми не звернули уваги на той факт, що у результаті вступу Польщі до Європейського Союзу Конституційний Трибунал починає виконувати подвійну роль [17]. З одного боку, він залишається органом польської держави, створеним для виконання завдань, визначених у Конституції, з іншого боку, є органом Європейського Союзу, який у межах своєї компетенції повинен забезпечити дотримання законодавства ЄС.

Членство в ЄС істотним чином впливає на початкове положення в системі джерел права, а також положення Конституційного трибуналу як «охоронця» Конституції. У цих умовах, можливість впливу Конституційного Трибуналу правову систему Республіки Польща зменшується. Однак слід зазначити, що зміст існуючих актів, як Європейського Союзу, так і національних, залишає широке поле для національної влади, яка застосовує закон. Фактична позиція Конституційного Суду багато в чому залежить від вміння і здатності використовувати люфти у рішеннях, залишених чинними нормами, а також від якості і переконливості обґрунтувань таких рішень.

У контексті європейської інтеграції Конституційний трибунал може виконувати й нові функції. Зокрема, цей орган може впливати на темпи інтеграційного процесу, вибираючи між проєвропейським тлумаченням Конституції і твердженням про неконституційність аналізованого нормативного акту або визнанням його конституційності при дотриманні певних застережень, пов'язаних із процесом інтеграції, які можуть ускладнювати ці процеси в

майбутньому. Конституційний Трибунал може як пристосовувати, шляхом меншої або більшої творчої інтерпретації, Конституцію Польщі до потреб європейської інтеграції, так і навпаки – зберігати її незмінність та автентичність у випадках загрози або порушення основних конституційних цінностей польського народу, спонукаючи, таким чином польські вищі державні органи, а також органи Європейського Союзу вжити заходів для усунення таких загроз або порушень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голова Конституційного Суду України Юрій Баулін взяв участь у Міжнародній конференції з нагоди 30-ї річниці Конституційного Трибуналу Республіки Польща // Матеріали з офіційного веб-сайту Конституційного Суду України /сектор інформаційно-аналітичної роботи Конституційного Суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/novyna/golova-konstytucijnogo-sudu-ukrayiny-yuriy-baulin-vzyav-uchast-u-mizhnarodniy-konferenciyi-0>
2. P. Tuleja, Trybunał Konstytucyjny – negatywny ustawodawca czy strażnik Konstytucji?, [w:] Instytucje prawa konstytucyjnego w dobie integracji europejskiej. Księga Jubileuszowa dedykowana prof. Marii Kruk-Jarosz, pod red. J. Wawrzyniak, M. Laskowska, Warszawa 2009, 675 s.
3. M. Zubik., Status prawny sędziego Trybunału Konstytucyjnego, Warszawa 2011, 213 s..
4. Banaszak B., Prawo konstytucyjne, wyd. 6, Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2012, 654 s.
5. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. // Dz.U. 1997 nr 78 poz. 48.
6. Trzeciński, J. Czy Trybunał Konstytucyjny jest władzą sądowniczą? [Text] / J. Trzeciński // W kręgu zagadnień konstytucyjnych / pod red. M. Kudej. – Katowice, 1999. – S. 193–200.
7. Z. Czeszejko-Sochacki, Trybunał Konstytucyjny w świetle projektów Konstytucji RP, „Państwo i Prawo” 1995, nr 2, s. 6-15.
8. Garlicki, L. Polskie prawo konstytucyjne (zarys wykładu) [Text] / L. Garlicki. – Warszawa : Liber, 2003. – 440 s.
9. Sokolewicz, W. Konstytucyjna regulacja władzy sądowniczej [Text] / W. Sokolewicz // Konstytucja, ustrój, system finansowy państwa. Księga pamiątkowa ku czci prof. Natalii Gajl / red. T. Dębowska-Romanowska, A. Jankiewicz. –Warszawa, 1999. – S. 155–170.
10. Ludwikowska, A. Sądownictwo konstytucyjne v Europie Środkowo-Wschodniej: Wyd. 2, uaktualnione i rozsz [Text] / A. Ludwikowska. – Toruń : Dom Organizatora, 2002. – 295 s.
11. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 9 listopada 2005 r. (Sygn. Kp 2/05) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.trybunal.gov.pl/OTK/teksty/otkpdf/2005/Kp_02_05.pdf. – Заголовок з екрана.